

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України,
професора кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії Служби безпеки України
Ярмиша Олександра Назаровича**

**на дисертацію Гаряги Олега Олександровича на тему «Доступ до
правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії
політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст.
(історико-правове дослідження)», представлену на здобуття ступеня
доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»**

Актуальність теми дисертації та її зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження на тему «Доступ до правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (історико-правове дослідження)» є безперечно актуальним як з наукового, так і з практичного погляду.

Розбудова демократичної правової держави в Україні на сучасному етапі неможлива без ефективного забезпечення принципу верховенства права, взаємної відповідальності держави й особи, а також гарантування права на справедливий суд. Одним із ключових елементів цього процесу виступає незалежна судова влада, в межах якої принцип доступу до правосуддя набуває особливого значення як механізм захисту прав і свобод людини та громадянина.

У цьому контексті надзвичайно важливим є вивчення історичних передумов становлення інституту доступу до правосуддя, зокрема у період дії судових статутів 1864 року. Дослідження дозволяє з'ясувати, якою мірою задекларовані принципи судочинства, зокрема, незалежність суду, гласність, змагальність, рівність сторін були реалізовані в умовах самодержавної політики на українських землях, і наскільки реальна судова практика відповідала проголошеним нормам.

Аналіз співвідношення між законодавчими нормами та практикою їх застосування дає змогу простежити трансформацію судових принципів під впливом адміністративно-політичного тиску, виявити правові й інституційні обмеження, що перешкоджали реалізації права на доступ до правосуддя для різних соціальних груп населення. Автор обґрунтовано висвітлює специфіку функціонування імперської правової системи в регіональному (українському) вимірі, демонструючи, як формально прогресивні реформи перетворювалися на інструмент зміцнення самодержавного контролю.

Таким чином, дисертація актуалізує важливу наукову проблему - вивчення реального стану доступу до правосуддя в умовах авторитарної політичної моделі, що дає змогу не лише глибше осмислити еволюцію правової системи, а й виявити витoki низки сучасних викликів у цій сфері.

Історико-правничий аналіз доступу до правосуддя в українських губерніях наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття сприяє кращому розумінню механізмів правової дискримінації, які можуть мати історичне підґрунтя, а також дозволяє відстежити тяглість і трансформацію правових інститутів у подальші періоди.

Отже, обрана тема цілком відповідає актуальним завданням сучасної правничої науки, сприяє збагаченню історико-правничого знання та має важливе значення для формування цілісного уявлення про доступ до правосуддя в історичній динаміці.

Важливість теми дисертаційного дослідження підтверджується також тим, що воно виконувалося в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» - «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0118U001384).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз змісту дисертаційної роботи та наукових публікацій автора дає підстави стверджувати, що результати, отримані в процесі історико-правничого дослідження, є науково обґрунтованими, достовірними та повною мірою відповідають поставленій меті й завданням дослідження. Це зумовлено належним і обґрунтованим застосуванням комплексу загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які забезпечили відповідний рівень наукового аналізу.

У роботі чітко окреслено об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом виступають суспільні відносини у сфері правосуддя в їх історичному вимірі, а предметом дослідження визначені законодавчі норми судових статутів 1864 року у сфері доступу до правосуддя та їх реалізація в українських землях в умовах самодержавного імперського режиму кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Метою дисертації є здійснення комплексного історико-правничого аналізу норм судових статутів 1864 року у сфері доступу до правосуддя з урахуванням реалій політики самодержавства в Україні у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Для досягнення цієї мети дисертантом було поставлено низку конкретних завдань, серед яких: аналіз стану наукової розробки проблеми; характеристика джерельної бази дослідження; висвітлення передумов і особливостей

запровадження судових статутів у процесі реформування судової системи Російської імперії; дослідження законодавчих норм у сфері доступу до правосуддя; вивчення особливостей застосування цих норм у цивільному та кримінальному судочинстві; аналіз причин і наслідків судової контрреформи; а також характеристика політики самодержавства щодо обмеження дії принципів і інститутів судових статутів.

Рецензована робота спитається на міцну методологічну базу. Її основу становить поєднання загальнонаукових методів зі спеціальними юридичними, а також застосування міждисциплінарного, аксіологічного та цивілізаційного підходів. Використання такої методології дало змогу автору належно структуровано викласти матеріал, здійснити аналіз історичних, нормативних і доктринальних джерел (загалом опрацьовано 248 найменувань), а також сформулювати науково виважені, логічно обґрунтовані висновки.

Отже, наукові положення, висновки й рекомендації, викладені у дисертації, відзначаються високим рівнем обґрунтованості, логічною послідовністю та практичною значущістю, що свідчить про завершений в цілому характер дослідження.

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів не викликає сумнівів і полягає в тому, що дисертація Гаряги О.О. є першим у вітчизняній юридичній науці дослідженням, де здійснено комплексний аналіз законодавчих норм судових статутів 1864 року у сфері доступу до правосуддя в контексті реалій політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст.

Серед найбільш значущих висновків, що становлять основу наукової новизни роботи та заслуговують на підтримку, слід відзначити такі: вперше обґрунтовано, що специфіка доступу до правосуддя в українських землях у період панування російського самодержавного режиму безпосередньо пов'язана з конкретними історичними умовами державотворення з урахуванням характерологічних ознак, що визначали її особливості; охарактеризовано чинники, які вплинули на процес формування основ доступу до правосуддя в українських землях після запровадження судових статутів 1864 року; проаналізовано, що доступ до правосуддя за судовими статутами мав забезпечуватись кращими західними зразками судочинства із закріпленням принципів незмінності та незалежності суддів, презумпції невинуватості і рівності усіх перед законом, гласності, усності, змагальності судочинства; доведено, що на практиці ідея доступу до правосуддя на нових демократичних засадах входила у протиріччя із сутністю російського імперського самодержавного режиму, у зв'язку з чим ключові принципи та інститути, проголошені судовими статутами 1864 р., зазнавали систематичних утисків та обмежень. Удосконалено положення щодо механізмів запровадження норм

судових статутів 1864 року на території українських земель у складі російської імперії з урахуванням політичної, географічної, соціально-економічної, етнічної, культурної специфіки краю; домінанти про роль і місце судових інституцій у процесах створення і застосування політики у сфері судочинства, а також як установ щодо надання рекомендацій з розвитку системи правосуддя як в локальному, так і загальному масштабі; постулати щодо врахування практики трансформаційних процесів у російській імперії в другій половині XIX – початку XX ст. в сучасних умовах реформування судової системи. Набули подальшого розвитку положення про особливості основних функцій судових інституцій, де поряд із безпосереднім здійсненням судочинства вони являли собою суттєвий ресурсний центр з розвитку адвокатури, прокуратури, нотаріату, органів слідства; твердження про визначну роль судових статутів у процесі переходу від інквізиційного до змагального процесу, коли суперечка двох рівноправних сторін відбувалася перед третьою особою – суддею; питання про базову конструкцію реформування системи правосуддя на шляху до проголошення незалежності суду.

Таким чином, основні результати дисертаційного дослідження Гаряги О.О., що винесені на захист, є достатньо обґрунтованими та відзначаються належним ступенем наукової новизни і практичної значущості.

Повнота викладення наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 7 наукових працях, 4 статті опубліковано у наукових періодичних виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз (дві із них написані автором у співавторстві, автору належить 50%), а також 3 публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Результати й теоретичні позиції, що характеризують основні положення дослідження, оприлюднені дисертантом на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 11-12 липня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток науки та освіти в умовах глобалізації» (м. Чернігів, Україна, 2 серпня 2024 р.); Міжнародній мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції «Вісімдесят восьмі економіко-правові дискусії» (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 18-19 липня 2024 р.).

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Про достатньо високий рівень виконання поставленого завдання та оволодіння дисертантом методології наукового дослідження свідчить використання, обраних з урахуванням мети та завдань, об'єкта та предмета дослідження, сукупності загальнонаукових та

спеціальних методів дослідження. Так, метод системного аналізу застосовано у процесі аналізу джерел та нормативно-правової бази дослідження (підрозділи 1.1, 1.2). Використання історичного методу дало можливість простежити специфіку та особливості змін у системі правосуддя на території українських губерній впродовж другої половини XIX століття – початку XX століття (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Виявлення специфіки діяльності судових інституцій, що діяли в українських землях, стало результативним завдяки використанню інституційного методу (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1). Використання структурно-функціонального методу дало можливість дослідити практичну діяльність судових установ у сфері доступу до правосуддя (підрозділ 2.2, 2.3). Звернення до історико-порівняльного методу посприяло визначенню суті явищ предметного поля дисертації та їх ефективного зіставлення з попередніми історичними періодами (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Нормативно-порівняльний метод дав можливість належним чином опрацювати норми судових статутів 1864 р. і показати їх відображення у процесі правосуддя (підрозділи 2.2, 2.3). Завдяки методу порівняльно-правового аналізу стало можливим комплексно розглянути досвід діяльності судових органів з розгляду цивільних та кримінальних справ (підрозділ 2.3). Використання юридико-технічного методу дало можливість простежити механізми винесення конкретних рішень судових інституцій у процесі здійснення судочинства (підрозділ 2.3).

Завдяки такій широкій методологічній базі поставлені дисертантом, задля досягнення мети дисертаційного дослідження, завдання виконані на високому рівні, що слугує підтвердженням оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи та наукових публікацій дає підстави стверджувати про належний рівень фахової підготовки дисертанта, його компетентність у ключових аспектах обраної тематики, а також про обґрунтованість підходів до формулювання мети, завдань, визначення об'єкта, предмета, структури та методології дослідження.

Заслуговує на увагу прикладна цінність одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції мають практичне значення та можуть бути використані: у *правотворчості* – для сприяння покращенню ефективності заходів з розробки нормативно-правових актів, виявлення й усунення існуючих у чинному законодавстві прогалин та колізій; *правозастосовчій діяльності* – результати дослідження можуть бути застосовані в умовах реформування судової системи на сучасному етапі вітчизняного державотворення; *науково-дослідній* – при проведенні досліджень з питань реалізації судової реформи; *навчальному процесі* – для здобувачів вищої освіти

під час вивчення курсів з «Історії держави і права України», «Історії політичних та правових вчень», «Теорії держави і права», «Історії України», «Політології», відповідних спецкурсів у вищих навчальних закладах, написання підручників та навчально-методичних посібників.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертація Гаряги О.О. на тему: «Доступ до правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (історико-правове дослідження)» характеризується цілісністю та завершеністю наукового дослідження, а наявна логічно побудована структура дала змогу розкрити тему та виконати поставлені завдання.

Дисертаційне дослідження складається з анотації, списку публікацій здобувача за темою дисертації, змісту, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації становить 261 сторінку, з них основний текст займає 240 сторінок. Список використаних джерел складається із 248 найменувань і займає 21 сторінку.

Анотація дисертаційного дослідження в основному відповідає встановленим вимогам та є узагальненим коротким викладом змісту дисертації, в якій представлені основні результати дослідження, наукова новизна та практичне значення, що дає достатнє уявлення про виконану здобувачем роботу, а також відображає основні тези дослідження. Анотація викладена українською та англійською мовами, доповнена переліком публікацій здобувача, у яких висвітлено основні результати дисертаційного дослідження.

Оформлення дисертаційного дослідження виконано у відповідності до Вимог оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 року № 40.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Аналіз змісту дисертації свідчить про дотримання Гарягою О.О. академічної доброчесності. У роботі чітко зазначено джерела запозичених ідей, наукових концепцій і положень, наведено посилання на авторів, використані джерела, а самі положення належно аргументовано в контексті авторського аналізу. У дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації результатів дослідження. Робота написана самостійно, з дотриманням усіх етичних та методологічних вимог, встановлених для досліджень такого рівня та виду.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Ознайомившись зі змістом дисертаційного дослідження, слід позитивно відзначити його наукове та практичне значення. Результати, отримані Гарягою О.О., заслуговують

позитивної оцінки. Водночас виникає потреба висловити окремі зауваження та міркування щодо деяких дискусійних положень роботи.

1. Обґрунтовуючи у вступній частині роботи актуальність заявленої теми, дисертант цілком справедливо підкреслив необхідність «урахування відповідного історико-правового досвіду розбудови незалежного демократичного суду» в сучасних умовах (с.14). Ба більше, у першому реченні «Висновків» йдеться про те, що автор має «підстави сформулювати ряд висновків та пропозицій». На жаль, такі пропозиції в тексті відсутні. Отже, буде цілком правильно, якщо ми їх почуємо від дисертанта під час захисту роботи.

2. Хочу звернути увагу на те, що деякі позиції, сформульовані в «Анотації», не в повній мірі співпадають з тими, що містяться в основному тексті роботи. Наприклад, на с.3 «Анотації» зазначається: «Застосування насильства, тортур, здирництво, свавілля, судові помилки, бюрократія і затримки були звичним явищем у дореформених судах». Однак, якщо йдеться про тортури, то добре відомо, що ще за часів Катерини ІІ вони були обмежені, а в 1801 році указом Олександра І й зовсім заборонені. До речі, згадку про цей указ ми далі знаходимо на с.56 тексту дисертації. Надто категоричним, безапеляційним видається речення з «Анотації» про те, що після проведення контрреформ «...судова влада перебувала під тотальним контролем адміністрації» (с.6). Це не відповідає дійсності і, до речі, в основному тексті дисертації автор вже не є таким категоричним. Можу припустити, що такі розбіжності стали наслідком не зовсім продуманого намагання дисертанта будь що вкластися в дуже стислі рамки «Анотації». На мою думку, над цим варто подумати й тим, хто приймає відповідні нормативні документи.

3. У дисертації акцентується увага на тому, що в період контрреформ судової системи особливо відчутною стала політика самодержавства, спрямована на обмеження діяльності адвокатури. Водночас у тексті не зовсім зрозуміло, чому, запровадивши інститут адвокатури як одну з ключових новацій судової реформи, вже у 1880-х роках влада кардинально відступає від цих засад. Вважаємо, що автору доцільно було б більш аргументовано пояснити, які саме причини зумовили таку зміну державної політики та яким чином це вплинуло на доступ до правосуддя в досліджуваний період.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Гаряги О.О. і жодним чином не знижують рівень його наукової та практичної значущості. Їхня мета - сприяти поглибленню наукової дискусії під час прилюдного захисту роботи.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці.

Представлена на здобуття ступеня доктора філософії дисертація Гаряги Олега Олександровича на тему: «Доступ до правосуддя за судовими статутами

1864 року: законодавчі норми та реалії політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (історико-правове дослідження)» є самостійною та завершеною науковою працею, яка за актуальністю теми, науковою новизною та обґрунтованістю отриманих результатів має вагоме теоретичне та практичне значення. Основні положення й висновки дисертації повно і належно відображені в опублікованих наукових працях здобувача та повністю відповідають спеціальності 081 Право, а також вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року №44, Вимог до оформлення дисертації, затвердженого наказом МОН України від 12.01.2017 року №40.

Ураховуючи викладене, вважаю, що автор дисертації – Гаряга Олег Олександрович на підставі публічного захисту заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії СБ України**

Олександр ЯРМИШ

**Підпис Ярмиша О.Н. засвідчую:
В.о. ученого секретаря
Національної академії СБ України
кандидат юридичних наук
старший науковий співробітник**

Леонід ЩЕРБИНА